

Halı ve Düz Dokumaların Koruma Uygulamalarında Belgelemenin Önemi ve Tasarımcının Rolü

Gonca KARAVAR*

Özet

Ülkemizde özellikle köyden kente göç ile başlayan süreçle birlikte, teknolojinin gelişmesi ve günlük yaşamda yaygın kullanım alanı bulması sonucu, toplumun yaşam standartları ve kullanılan eşyalar değişime uğramıştır. Bu değişim ile birlikte bir zamanlar halkın günlük kullanımı için ürettiği ürünler yavaş yavaş yerini seri üretilmeye bırakmaya başlamıştır. Dolayısıyla bir dönemin gelenek, görenek ve kültürünü yansıtan ürünler kaybolmaya yüz tutmuştur. Yaşanan bu değişim sürecinin sonucu olarak kayıt altına alma ve belgeleme çalışmaları gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Bozulan, nitelik değiştiren ve yok olan koruma altına alınması gerekli halı ve düz dokumalar ile ilgili derlenen her türlü bilgi belgesel bir değere sahiptir. Belgeleme çalışmasının amacı, koruma kapsamına alınan kültür varlıklarıyla ilgili düzenli bir arşiv oluşturulmasını ve duruma ilişkin gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktır. Bu çalışmada hedeflenen, özellikle halı ve düz dokumaların kayıt altına alınmasının önemi, bu aşamada yapılması gereken işlemler ve bu süreçte tasarımcının rolünün, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü tarafından yapılan çalışmalar ve eğitim programlarında, koruma ve onarıma yönelik derslerde yapılan uygulamalar örneğinde tartışmaktır.

Anahtar Sözcükler: Koruma, Onarım, Restitüsyon, Belgeleme, Halı ve Düz Dokumalar.

Importance of Documentation in Carpets and Rugs Conservation and Designer's Role

Abstract

In our country, particularly along rural-urban migration process, starting with the technology development and space to find widespread use in everyday life, the society has undergone change in living standards and used items. This change produces products for daily use as people slowly started to leave the location of the serial productions. Therefore, a period of customs, traditions and products that reflect the culture kept disappearing. As a result of this change in the process of recording and documentation is becoming increasingly important. All kinds of information collected about the deteriorated and corrupted carpets which must be has a documentary value. The purpose of documentation, from the scope of protection of cultural assets and the creation of an archive of the situation regularly to ensure necessary measures are taken. In this article, it is discussed the importance of taking under the carpet and plain fabrics record, process, that needs to be done at this stage, the designer's role in this process, by the Department of Traditional Turkish Arts, Faculty of Fine Arts, DEU, in their educational programs.

Keywords: Conservation, Restoration, Restitution, Documentation, Carpets and Flat Weaves.

Giriş

Koruma uygulamaları, birçok meslek grubundan uzman kişinin birlikte çalıştığı ve bilgi ürettiği disiplinler arası bir platformdur. Dilimize konservasyon olarak da yerleşen koruma kelimesinin içerdiği anlam İngilizce, Fransızca ve İspanyolca dillerinde birbirinden biraz farklılık gösterir. İngilizce genel kullanımda konservasyon, 'koruma' kelimesiyle eş anlamlıdır. Türkçe'de bunu, biz de aşağı yukarı aynı anlamda kullanmaktayız. Ancak müzecilik alanında kullanılan konservasyon, eserin 'bozulmadan korunması' ve 'restorasyonu' işlemlerinin her ikisini birden kapsamaktadır.

Eserlerin niteliklerine bağlı olarak değişen koruma uygulamalarının iki türü vardır. Bunlardan ilki ve dünya müzecilerinin en çok gündeminde olanı 'koruyucu konservasyon' (preventiva conservation, pasif koruma), diğeri ise 'restorasyon'dur. Pasif korumanın (koruyucu konservasyon) temel prensipleri çok sağlam bir şekilde oturtulmuştur. Bozulma kaçınılmaz değildir ve 'yaşlanma' bilinen ve çoğu kontrol altına alınabilecek sebeplerin sonucudur (Cumhuriyet Bilim Teknik, 15/10/1994: 6). Restorasyon ise; bozulmuş, bütünlüğünü ve anlaşılabilirliğini yitirmiş bir eserin belgesel niteliğine ve görsel oluşumuna zarar vermeden kaybettiği değeri kazandırma eylemidir." (Müzelerde Koruma: Çevresel Koşulların Denetimi, 1987: 30). "Başka bir kaynakta ise restorasyon, objenin eksik parçalarını tamamlayarak orijinal objeden ayırt edilmesi hemen hemen imkansız bir onarım yapma işlemi olarak tanımlanmıştır." (Anmaç ve Karavar, 2000: 166).

Onarım ve koruma, insanların sahip oldukları nesnelere elde ettikleri yararları olabildiğince uzatmak amacıyla yapılan çalışmalardır. Bugün bu kavramlar doğal ve kültürel varlıkların bakımı ile olabildiği kadar bozulmadan ileriki kuşaklara aktarılması için yapılan çalışmaları anlatmaktadır. Koruma hem doğal hem de kültürel varlıklar için, onarım ise daha çok kültürel varlıklar için söz konusudur. Doğal güzellikler, ilginç jeolojik ve coğrafi oluşumlar, soyu tükenmekte olan hayvanlar ve bitkiler doğal varlıklardır. Bilim, tarih, sanat açısından değeri olan yapıtlar ise kültürel varlıkları oluşturur. Buna her türlü yazılı ve

basılı belge, dokuma ve el işleri de girmektedir (Ana Britannica 17, 1989: 112.-.114).

Korumada Süreklilik

Toplumların zaman içerisinde yaşanan ve gelişen bir sürecin ürünü olarak yarattığı kültürel değerlerin, bugün de var olması için koruma olgusunun dinamik bir yapı içinde ele alınması ve tanıtılması gerekmektedir. Korumada esas olan korunacak değerlerin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Söz konusu sürekliliğin yanı sıra değişimin varlığının da göz ardı edilmemesi, dolayısıyla, değişimle birlikte neyin, neden ve nasıl korunacağına bilincinde olunması gerekmektedir (Öztürk, 2007: 7).

Konu kültür tarihimiz açısından önemli bir yere sahip olan halı ve düz dokumalar özelinde ele alındığında, değişen, kaybolan bu değerlerin sonraki kuşaklara aktarılması sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu nedenle, kültürümüzün maddi ürünlerinin, işlevleri ile birlikte, koruma altına alınmasının gerekliliği gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Bozulan, nitelik değiştiren ve yok olan koruma altına alınması gerekli halı ve düz dokumalar ile ilgili derlenen her türlü bilgi belgesel bir değere sahiptir ve belgeleme çalışmaları koruma uygulamalarında başından sonuna kadar devam eden bir işlemdir. Belgeleme çalışmasının amacı, koruma kapsamına alınan kültür varlıklarıyla ilgili düzenli bir arşiv oluşturulmasını ve duruma ilişkin gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktır. (Öztürk, 2007: 40)

Belgelemenin Önemi ve Tasarımcının Rolü

Belgeleme, kültür varlıklarının mevcut durumunun değişik ölçek ve nitelikte çizimler ya da fotoğraflarla saptanması olarak da tanımlanabilir. Halı veya düz dokumaların incelendiği zamandaki mevcut durumlarına ilişkin bilgi ve belgenin üretildiği belgeleme aşaması koruma sürecinin temelini oluşturmaktadır. Mevcut durum ve teknik analiz sonucu üretilen belgelerin içerik, ölçek ve sunum biçimleri, çalışma sürecinin amacına ve ne tür bilgi gerektirdiğine göre belirlenebilir. Belgeleme çalışmasında, koruma kapsamında düşünülen halı ya da düz dokumalar ile ilgili olarak, görülen ve bilinen tüm bilgiler ayrıntılı olarak sunulmalıdır.¹

Belgeleme çalışmalarının ilk aşaması dokumanın mevcut durumunun fotoğraflarla tespit edilmesinin ardından yapılacak teknik analizdir. Teknik analiz; Halı veya düz dokumayı tanımlamaya, çözümlmeye ve değerlendirmeye yönelik değişik ölçek ve nitelikte bilgilerin derlenmesinden oluşan incelemelerdir. Yapılacak teknik analizde işlem aşamalarını şu şekilde sıralayabiliriz;

- Çözgü, atkı ve ilme ipliklerinin hammadde tespiti
- Çözgü, atkı ve ilme ipliklerinin kat adedi ve büküm yönünün tespiti
- Düğüm sıklığının tespiti (10 cm. x 10 cm.)
- Düğüm sıraları arasına atılan atkı adedinin tespiti
- Düğüm türünün belirlenmesi
- Dokumanın boyutunun saptanması
- Kilim örgüsünün belirlenmesi
- Dokumanın genel durumunun tespiti
- Kompozisyon özelliklerinin belirlenmesi
- Kullanılan renklerin belirlenmesi
- Dokumanın orijininin belirlenmesi
- Hasar durumunun tespiti
- Daha önce onarım görüp görmediğinin tespiti (Anmaç ve Karavar, 2000: 167) (Fotoğraf 1,2,3)

Fotoğraf 1. Teknik analiz (düğüm türünün tespiti).

Fotoğraf 2. Teknik analiz (dokumanın boyutlarının saptanması).

Fotoğraf 3. Teknik analiz (halının kalitesinin saptanması).

Teknik analiz bilgileri, dokumadan alınan numunelerin değişik nitelikteki laboratuvar ortamlarında yapılan

HALI – DÜZ DOKUMA KİMLİK FORMU			
Yöresi			
Dokuma Tekniği			
Kullanım Alanı (Türü)			
Dokumanın Kime Ait Olduğu			
Dokumanın Kimden Geldiği			
Kaç Yıldır Bu Ailede Olduğu			
Ailenin İkametgah Adresi			
Boyutu			
Düğüm Sıklığı			
Düğüm Türü			
Atkı Adedi /rengi			
Hammaddesi	Çözüğü	Atkı	İlme
Kilim Örgüsü			
Çiti			
Saçak			
Kullanılan Renkler			
Kompozisyon Özellikleri			
Açıklamalar			
Fotoğraf No			
Slayt No			
Çizim No			
Çekildiği Tarih			

analizler sonucu (hammadde ve boyarmadde analizleri gibi) elde edilen bilgileri de içermelidir. Tüm bu analizlerin konunun uzmanları tarafından yapılması ve koruma/onarım projesinin bir aşaması olan müdahale türlerine veri oluşturması gerekmektedir. Teknik analizi yapılan dokumaya ait bilgiler hazırlanan bir kimlik formuna aktarılmalıdır. (Bkz.: Halı – Düz Dokuma Kimlik Formu)

Halı ya da düz dokumaların tespiti ve durumunun tanımlanmasına yönelik yapılan çalışmalardan biri de restitüsyondur. Restitüsyon, yıpranmış, parçalanmış, eskimiş, yırtılmış dokumanın ilk ya da belirli bir tarihteki durumuna ilişkin bilgi veren tıpkı çizimlerdir. Tasarımsal bir çalışma olan restitüsyon, somut verilere ve varsayımlara dayanır. Dokumanın mevcut durumu hakkında bilgi

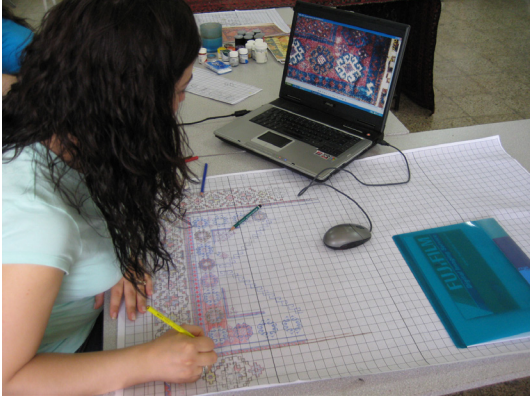
veren ölçekli bu çizimlerde, dokumada bulunan yapısal bozulmalar ve dokumaya daha önce yapılan müdahaleler bir rapor halinde belgelenir. Restitüsyon çalışmasında temel kaynak restitüsyonu yapılan dokumanın kendisidir. Yan kaynaklar ise, dokumaya ait arşiv kayıtları, fotoğraflar ve dokumanın yapıldığı dönemde uygulama alanı bulan diğer sanatsal öğelerdir. Uygulamaya başlamadan önce, restitüsyonu yapılacak olan eser fotoğraf ve/ veya video gibi görsel tekniklerle kayıt altına alınmalıdır. Fotoğraflar bütün hasarları ve önemli ayrıntıları kapsayacak sayıda olmalı, çekimlerin yakın plandan ve dokumaya paralel olmasına özen gösterilmelidir. Bu şekilde, incelenen her ürün ya da eser için genelden ayrıntıya giden düzende dizilmiş bir albüm oluşturulmalıdır. Her fotoğraf üzerine tarih ve sıra numarası yazılarak, tekrar başvurulması gerektiğinde kolayca ulaşılabilecek biçimde saklanmalıdır.

Restitüsyon çalışması, temelde koruma esaslı, iki farklı amaçla yapılabilir. Yapılan uygulamalar, var olan bir dokumanın aynısını günümüzde üretme olanağı sağladığı gibi günümüze kadar ulaşabilmiş ender bir parçanın bütünü hakkında fikir sahibi olmamızı da sağlar. Bu sayede koruma altına alınan dokumanın zaman içinde ne ölçüde tahribata uğradığı hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşılmış oluruz.

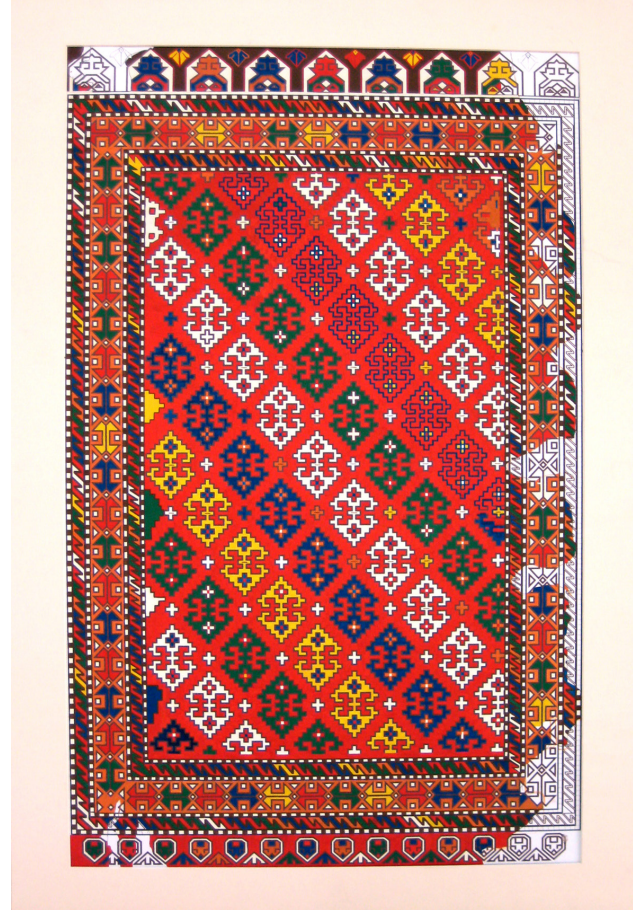
Yapılacak restitüsyon çalışmalarında farklı teknikler kullanılabilir. Dokumada var olan eksiklikler ve hasarlar tamamlanmadan mevcut durumuyla gösterilebileceği gibi eksik kısımlar bütünlenecek de gösterilebilir. Orijinal ile hasarlı bölgenin ayırt edilmesi için kullanılacak tekniklerden birinde tamamlanan bölge kontur olarak bırakılırken, bir başka teknikte tamamlanan bölge dokumanın orijinalinde var olan renkten daha açık bir tonda boyanabilir (Öztürk, 2007: 34-35, 40) (Fotoğraf 4, 5, Çizim 1, 2).

Fotoğraf 4. Restitüsyonu yapılan halı örnekleri halı kağıdına karelenmesi.

Fotoğraf 5. Restitüsyonu yapılan halı örnekleri halı kağıdına karelenmesi.

Çizim 2: Dokumada eksik olan bölgelerin kontür olarak gösterimi,

Orijin: Konya yöresi halı örneği,
Çizimi yapan: Gözde Heptokkan, Yıl: 2007

Çizim 1: Dokumada eksik olan bölgelerin orijinal renklerden daha açık bir tonda gösterilmesi

Orijin: Bergama yöresi halı örneği (Detay),
Çizimi yapan: Özge Bardak, Yıl: 2006

Tam bu noktada, özellikle kültürün maddi ürünleri arasında yer alan halı ve düz dokumaların koruma sürecinde, tasarım eğitimi almış kişilerin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Günümüzde, tasarım eğitimi almış kişilerin halıcılık ile ilgili görsel malzemeye dayalı olarak yapacakları çalışmalar oldukça önem taşıyan bir konu haline gelmiştir. Geleneksel kültürümüzün bir uzantısı olarak yaşamlarını ürettikleri dönemden itibaren sürdürmeyi başarabilmiş halı ve düz dokuma örnekleri, ürettikleri malzemenin ömrü ile doğru orantılı olarak bir gün yok olacaklardır. Kültürel sorumluluk bilinciyle konu değerlendirildiğinde, bu örnekler elimizde mevcut iken, yapılacak teknik analiz ve restitüsyon çalışmaları ile doğru bir şekilde belgelenmeli ve uygun şartlar sağlanarak yaşam süreleri olabildiğince uzatılmaya çalışılmalıdır.

Bu sorumluluk bilinciyle Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü olarak, yaklaşık üç yıl gibi bir süreyi kapsayan zaman diliminde gerçekleştirilen araştırma projesinde, İzmir ve çevresinde yaşayan, ellerinde halı ve düz dokuma örnekleri bulunan aileler ile görüşülmüş, ellerinde bulunan halı ve düz dokuma örnekleri tek tek incelenerek analizleri yapılmış ve tespit edilen bilgiler, hazırlanan kimlik formuna kaydedilerek bu dokuma örnekleri belgelenmiştir. Daha sonraki yıllarda yapılan araştırma ve çalışmalarda bu form kullanılmaya devam edilmiştir. Bölüm tarafından halı ve düz dokumaların belgeleme çalışmaları zaman zaman devam ederken bir yandan da eğitim ve öğretim programında yer alan tekstil ürünleri konservasyonu ve tekstil ürünleri restorasyonu derslerinin içerikleri revize edilerek, öncelikle öğrencilerde koruma bilincinin oluşturulması amaçlanmıştır, halı ve düz dokumaların koruma sürecinde tasarım eğitimi almış kişilerin üstleneceği rollerin sınırları dahilinde değişik dokuma örneklerinin restitüsyon çalışmaları yaptırılmaya başlanmıştır. Eğitim programlarımızda bu değişiklikler ile ülkemizde var olan Güzel Sanatlar Fakülteleri bünyelerindeki Geleneksel Türk Sanatları bölümleri arasında koruma amaçlı eğitimi ilke edinen tek bölüm olduğumuzu söyleyebiliriz.

Sonuç

Yok edilen bir tarihi geri getirmek olanaksızdır. Bu anlamda kültür varlıklarının araştırılması, tanımlanması, belgelenmesi, koruma altına alması ve tanıtılması günümüzde bu alanda çalışanların ortak amacı olmalıdır. Kültür varlıklarının korunması ve belgelenmesi kapsamında yürütülen çalışmalarda, koruma uygulamalarına başlamadan önce, mevcut durum ve gerekli müdahalelerin sağlıklı ve aslına uygun şekilde gerçekleşmesi için mutlaka teknik araştırmaları ve restitüsyon çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca koruma kapsamına alınması planlanan bir kültür varlığı ile ilgili yapılacak belgeleme çalışmalarının tümü, benimsenecek bir devlet politikası dahilinde ortak bir havuzda toplanabilirse, kültür ürünlerimizin koruma sürecinde eşleştirilmelerine ve daha doğru bilgilerle donatılmış planlama sürecinin oluşmasına olanak sağlayacaktır.

Notlar

1 Belgeleme çalışmalarının mimari boyuttaki çerçevesi, Emre Mardan ve Nimet Özgönül tarafından derlenen "Son Yasal Düzenlemelerde Kültür Ve Tabiat Varlıklarının Korunması ve Yerel Yönetimler El Kitabı. Ankara 2005." adlı çalışmada çizilmiştir. Çalışma T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınıdır.

Kaynakça

Ana Britannica (1989). "Onarım ve Koruma" Maddesi, 112-114.

Anmaç, Elvan – Karavar, Gonca (2000). "Restorasyon ve Konservasyon Öncesi El Dokuması Halıların Teknik Analizi ve İşlem Aşamaları". III. Ulusal Türk El Dokumalarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyum Bildirileri. Konya: TC Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Eğitimi Bölümü.

Öztürk, İsmail (2007). *Koruma Kültürü ve Geleneksel Tekstillerin Korunması – Onarımı*. Ankara: Dumat Ofset Ltd. Şti., Mor Fil Yayınları.

_ (1994). "Eski Eser Doktorları İş Başında" *Cumhuriyet Bilim Teknik* (395): 6.

_ (1997). *Müzelerde Koruma: Çevresel Koşulların Denetimi*, İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü. ICCROM Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Araştırmaları Uluslararası Merkezi İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı.

_ (2005). *Son Yasal Düzenlemelerde Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması ve Yerel Yönetimler El Kitabı*. Derl.: Emre Mardan – Nimet Özgönül. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

Görsel Kaynaklar

Çizim 1. Dokumadaki eksik olan bölgelerin orijinal renklerden daha açık bir tonda gösterilmesi.

Çizim 2. Dokumadaki eksik olan bölgelerin kontür olarak gösterimi.

Fotoğraf 1. Teknik analiz (düğüm türünün tespiti) (Gonca Karavar).

Fotoğraf 2. Teknik analiz (dokumanın boyutlarının saptanması) (Gonca Karavar).

Fotoğraf 3. Teknik analiz (halının kalitesinin saptanması) (Gonca Karavar).

Fotoğraf 4. Restitüsyonu yapılan halı örnekleri halı kağıdına karelenmesi (Gonca Karavar).

Fotoğraf 5. Restitüsyonu yapılan halı örnekleri halı kağıdına karelenmesi (Gonca Karavar).